

Demokratisering af arbejdslivet? ØD mellem medarbejderindflydelse og samfundsøkonomi

Thomas Clausen

Denne artikel har to hovedformål. Det første er at diskutere og nuancere den udbredte opfattelse i forskningslitteraturen, at økonomisk demokrati (ØD) først og fremmest var et initiativ, som havde til formål at demokratisere arbejdslivet. Det gøres ved at tage udgangspunkt i den grundopfattelse, at de makroøkonomiske aspekter af det socialdemokratiske lovforslag om ØD fra 1973 i betydelig grad er blevet forbigået i tidligere studier. Det andet hovedformål med artiklen er at vise, hvordan ØD langt fra udelukkende var et venstrefløjsanliggende, men tværtimod i en årrække også blandt fagøkonomer og arbejdsgiverorganisationer blev betragtet som et relevant samfundsøkonomisk redskab til at konsolidere og stabilisere dansk økonomi.

Artiklens empiriske grundlag består af arkivmateriale, folketingsreferater, fagøkonomiske artikler og lovstof. Artiklen peger blandt sine hovedkonklusioner på, at opsporingselementet i fagbevægelsens og Socialdemokratiets ØD-planer er centralt for forståelsen af ØD i den samfundsmæssige debat.

Nøgleord: Økonomisk demokrati; makroøkonomi; overenskomstforhandlinger; arbejdspladsdemokrati; politik.

Indledning

I begyndelsen af 1970'erne kunne en fremtrædende oppositionspolitiker og senere statsminister fra Folketingets talerstol sidestille vigtigheden af den verserende debat om økonomisk demokrati (ØD) med Danmarks nært forestående optagelse i EF (Folketingstidende, 1972-73, sp. 3763). I dag skal man langt ud på den politiske venstrefløj for at finde reminiscenser af det tankegods om vidtgående reformer af den økonomiske sfære, som i en årrække satte sit tydelige præg på avisernes spalter og de politiske partiprogrammer. Flere af de delproblematikker på arbejdsmarkeds-

området, som lå indkapslet i ØD-spørgsmålet, har dog samfundsmæssig relevans den dag i dag. Det gælder den fortsatte ulighed i formue- og indkomstkabelsen (Piketty, 2014), tendensen til centraliseret topstyring på virksomhedsniveau (Hvid, Møller og Ajslev, 2020) samt de mulige samfundsøkonomiske effekter af forskellige finans- og erhvervspolitiske instrumenter i krisesituationer som under COVID 19-pandemien fra 2020 (Finansministeriet, 2020). Debatten om ØD er derfor på flere måder et gensyn værd.

ØD har været genstand for flere forskningsundersøgelser, omend der savnes en samlet

fremstilling om emnet. Dalgaard (1995) behandler ØD inden for rammerne af en monografi om demokratisering af arbejdslivet i Danmark i det 20. århundrede. Studiet afgrænser sig eksplicit fra de skiftende ØD-forlags samfundsøkonomiske og fordelingsmæssige elementer for i stedet at koncentrere sig om de politiske og overenskomstmæssige omstændigheder ved de talrige fremlagte ØD-ordninger. Due & Madsen (2003) diskuterer ØD's betydning for etableringen af arbejdsmarkedspensioner i Danmark med særlig opmærksomhed på fondsdannelsesaspektet og forholdet mellem DA og LO. Det er en hovedpointe hos forfatterne, at ØD-debatten skabte en grad af inert i det senere lovgivningsarbejde om arbejdsmarkedspensioner, da de borgerlige partier og arbejdsgiverne frygtede, at pensionskasserne indeholdt kimen til at få ØD ind "ad bagvejen". Toubøl & Gielfeldt (2013) behandler ØD-forløbet i et overvejende teoretisk perspektiv med fokus på arbejderbevægelsen som kollektiv aktør og det kuldsejlede ØD-projekts determinerende rolle for arbejdersidens langsigtede politiske projekt. Forfatterne indskriver ØD i en større demokratidagsorden forfulgt af LO siden 2. Verdenskrig og påviser empirisk, hvordan fagbevægelsen førte en intens kampagne i offentligheden for ØD op gennem 1970'erne.

Fælles for de nævnte og en række andre bidrag er, at de, skønt de anerkender ØD-spørgsmålets kompleksitet, overvejende placerer vægten på den demokratiske, eller demokratiserende, side af ØD frem for den samfundsøkonomiske. Det er en bærende opfattelse i artiklen, at disse to overordnede aspirationer, det demokratiserende og det økonomiske, kompletterer hinanden og må anskues i sammenhæng, men at opfattelsen af ØD som fænomen uundgåeligt farves af, hvilken af de to hovedkomponenter der sættes under lup. Nærmere bestemt skal der argumenteres for, at forbigåelsen af den samfundsøkonomiske vinkel i forskningslitteraturen har medført

en skævvredet opfattelse af ØD på især tre områder. For det første har det væsentlige politiske delmotiv hos fagbevægelsen og Socialdemokratiet om at sikre en større samfundsmæssig opsparring ikke været nærmere belyst, skønt det af en række hovedaktører betragtedes som et helt centralt formål med ØD (Bregm, 1986; Hækkerup 1972). For det andet har den almindelige fagøkonomiske interesse for ØD, som havde en blomstringsperiode omkring midten af 1970'erne, hidtil ikke været inddraget i litteraturen. Typisk sættes ØD i snæver forbindelse med LO og Socialdemokratiet, men ØD og overskudsdeling (OD) blev faktisk i en årrække af en række velanskrevne universitetsøkonomer foreslået som et relevant samfundsøkonomisk redskab, der kunne afhjælpe den økonomiske krise ved at forbedre betalingsbalancen, øge opsparringen, hæve investeringsniveauet og støtte eksporterhvervene. For det tredje skelner de eksisterende studier mindre skarpt mellem ØD som et konjunkturforlængende og et kriseløsningsorienteret, strukturpolitisk værktøj, selvom argumentationen for en ØD-ordning gennemgik en tydelig transformation omkring gennemslaget af den første oliekrise. Ved at indsætte ØD-debatten i en samfundsøkonomisk, snarere end en arbejdspladسدemokratisk, forståelsesramme, bidrager artiklen til at nuancere og styrke grundopfattelsen af ØD.

Artiklen er historisk i sit sigte og bygger på en vifte af empirisk materiale. De skiftende samfundsøkonomiske argumenter for og imod ØD er søgt identificeret og belyst gennem inddragelse af relevante arkivsamlinger¹, folketingsdebatter og fagtidskrifter. Specifikke milepæle i fagbevægelsens historie med relation til arbejdspladسدemokrati indrages kun summarisk, da disse som nævnt er behandlet andetsteds i litteraturen. Artiklen omhandler ØD i national sammenhæng, og indeholder således ikke internationale perspektiver.

Resten af artiklen er disponeret således: Det følgende afsnit introducerer til ØD-begrebet som baggrund for den historiske analyse. Dernæst behandles ØD-debatten i to kronologisk sammenhængende faser. I første fase trækkes tråde fra de tidlige demokratiseringstiltag i arbejdslivet og op til 1973, hvor den socialdemokratiske regering fremsatte lovforslag om indførelsen af ØD. Afsnittet viser, hvordan ØD tiltagende blev sat ind i en samfundsøkonomisk ramme med direkte implikationer for vægtningen mellem demokratiserende og makroøkonomiske elementer i fagbevægelsens og Socialdemokratiets ØD-planer. I anden fase behandles overgangen mellem fremstillingen af ØD som et konjunkturforlængende og et kriseløsningsorienteret, strukturpolitisk tiltag. I forlængelse heraf diskuteres skiftet fra ØD til OD og koblingen til indførelsen af arbejdsmarkedspensioner. Artiklen afsluttes med en opsamling på de udfundne resultater.

Økonomisk demokrati – hvad lå der i begrebet?

Debatten om ØD i 1960'erne og 1970'erne genspejler en tid, hvor samfundsøkonomiske og fordelingsmæssige spørgsmål spillede en fremtrædende rolle, og hvor et værdisæt med fokus på lighed og medbestemmelse i arbejdslivet stod højt på den politiske dagsorden. Grænserne for demokratiets udstrækning blev diskuteret og afsøgt i forskellige samfundssektorer med varierende resultater og gennemslagskraft. I den offentlige debat kom egalitetsidealet til udtryk i en række indflydelsesrige bogudgivelser og politiske programerklæringer. Disse overordnede idé-mæssige strømninger blev frem til begyndelsen af 1970'erne ledsaget af en kraftig økonomisk vækst med deraf følgende velfærds- og reallønsforbedringer. Understøttet af en række investeringsfremmende lovtiltag og rationaliseringer i erhvervslivet betød den

langvarige højkonjunktur, at arbejdssiden op gennem 1960'erne, som følge af det lave ledighedsniveau og den store internationale efterspørgsel på eksportvarer, stod i en gunstig udgangsposition i overenskomstforhandlingerne mellem arbejdsmarkedets parter. Dermed havde man også formået at opspare en betydelig politisk kapital, som skulle udmøntes i varige forbedringer for den almindelige lønmodtager. Indførelsen af ØD var en hjørnesten, hvis ikke selve kronjuvelen, i disse bestræbelser.

ØD-begrebet er vanskeligt at sætte på formel. Det skyldes, at ØD aldrig var, og aldrig blev, en afgrænset og fast definerbar konceptuel størrelse. Antallet af arbejdsmarkedsorganisationer og politiske partier som hver især lancerede ØD-udspil, mens debatten var på sit højeste, var stort, og forslagernes fællesmængde relativt lille. Samtidig var der tale om et flerdimensionelt og udstrakt begivenhedsforløb med adskillige sammenvævede dagsordener og interne uenigheder blandt centrale fagorganisationer og politiske partier (Bregn, 1986; Dalgaard, 1995; Due & Madsen, 2003; Olesen, 2017, s. 77f). I litteraturen er der peget på et skisma mellem en omfordelingslinje og en produktionslinje inden for parti og fagbevægelse (Eklund, 1998, s. 16f). Hvor omfordelingslinjen prioriterede skatte- og socialpolitiske initiativer med henblik på en højere grad af samfundsmæssig omfordeling og demokratisering, lagde produktionslinjen vægt på en aktiv erhvervspolitik som grundlag for økonomisk vækst og deraf følgende velfærdsforbedringer. Denne skillelinje genfindes blandt de aktører, som var drivende for ØD-spørgsmålet, hvor nogle betonede medindflydelsesperspektivet stærkest, mens andre lagde vægt på opsparingsforøgelse og kapitalstyring (Bregn, 1986).

Oftest forbindes ØD-tanken med det lovforslag om lønmodtagernes medejendomsret, Socialdemokratiet som regeringsparti fremsatte i Folketinget ad to omgange i 1973.

Selvom forslaget langt fra stod alene på parlamentarisk plan i perioden – mellem 1973 og 1987, blev der fremsat 15 lov- eller beslutningsforslag om ØD/OD i Folketinget af forskellige partier – udgjorde det en katalysator og referenceramme for hele ØD-spørgsmålet, og vil derfor stå i centrum i artiklen.

Fra ID til ØD

For arbejderbevægelsen og den politiske venstrefløj har der altid været nær forbindelse mellem demokrati og socialisme (Knudsen, 2000; Mikkelsen, 2011). Grundlaget for det 20. århundredes arbejdskampe var Septemberforligets (1899) bestemmelse om arbejdsgiverens ret til at lede og fordele arbejdet med senere modificeringer. I 1924 fremsatte Socialdemokratiet et lovforslag om oprettelsen af bedriftsråd på virksomhedsniveau som organ for arbejderindflydelse på produktion og ansættelsesforhold (Folketingsårbog, 1924-25, s. 388f). Formålet var at højne arbejdernes interesser i virksomhedens drift gennem bl.a. indseende med regnskaber og produktionsplanlægning. Lovforslaget opnåede dog aldrig den fornødne tilslutning i Rigsdagen. Årene umiddelbart efter 2. Verdenskrig var præget af en omfattende demokratidebat, der grundlæggende omhandlede demokratibegrebets definatoriske afgrænsning, herunder om det velkendte politiske demokrati var det eneste tænkelige, eller om der kunne identificeres og udvikles andre primære demokrati-former såsom kulturelt, socialt og økonomisk demokrati (Rasmussen & Nielsen, 2003). I samme periode oplevede Socialdemokratiet fornyet konkurrence fra kommunisterne, der lukrede på opbrud i overlappende vælgersegmenter. I denne atmosfære blev ideen om en socialisering af samfundsøkonomien og oprettelsen af bedriftsråd atter taget op af Socialdemokratiet i partiprogrammet *Fremtidens Danmark* (Socialdemokratiet, 1945). I 1947 blev der indgået aftale mellem arbejdsmar-

kedets hovedorganisationer om oprettelsen af samarbejdsudvalg på virksomheder af en vis størrelse. Udvalgene, som var paritetisk sammensat mellem arbejdsgiver- og arbejdstagersiden, skulle fremme produktion, skabe gode arbejdsforhold samt gavne de ansattes interesse for virksomhedens drift. Oprettelsen af samarbejdsudvalg forløb imidlertid trægt, og snart begyndte man i fagbevægelsen at diskutere mere systemforændrende veje til at sikre indflydelse på produktionslivet (Hansen, 1998, s. 42f). I 1957 vedtoges udbyttedelingsloven, som skulle fremme samarbejdet og den fælles økonomiske interesse blandt arbejdsgivere og lønmodtagere (Udbyttedelingsnævnet, 1969).

ØD bliver politisk aktuelt

På Socialdemokratiets sommerkongres i 1965 nedsattes et udvalg, forankret hos LO og med repræsentation af parti, fagbevægelse og Kooperation, til at afgive betænkning om *industrielt demokrati* (ID) – et begreb der var tilnærmelsesvis synonymt med arbejdspladsdemokrati og bedriftsrådstanken (Dalgaard, 1995, s. 159). Ét af de springende punkter for udvalget angik grænsefladerne mellem ID og ØD, hvor der tegnede sig to forskellige grundpositioner blandt dets medlemmer. Den ene var, at der måtte sondres skarpt mellem de to størrelser for at undgå begrebsforvirring, mens det af andre blev opfattet sådan, at de to gloser var nært beslægtede med ØD som en slags paraplybegreb, som bl.a. omfattede ID (ABA 2408). Denne skillelinje manifesterede sig ikke blot i udvalget, men skar generelt gennem parti og fagbevægelse (Andersen, 1965; Bregm, 1986; Hansen, 1966).

Udvalgets arbejde resulterede i en betænkning om demokrati på arbejdspladsen (LO, 1968), som fulgtes op af flere initiativer fra fagbevægelsen. I 1969 fremlagde den tidligere socialdemokratiske statsminister Viggo Kampmann på vegne af Dansk Smede- og

Maskinarbejderforbundet et konkret forslag til indførelsen af ØD gennem en obligatorisk og progressivt tilrettelagt overskudsdelingsordning (Kampmann, 1969). Ifølge forslaget skulle virksomhedsoverskud af en vis størrelse fordeles mellem profit til virksomhedsejeren, arbejderkapital til investering i den enkelte virksomhed, og en form for båndlagt investeringskapital placeret i såkaldte arbejderfonde, som skulle bestyres af fagbevægelsen med det formål at øve udlånsvirksomhed til erhvervslivet. Som begrundelse for forslaget betonedes Kampmann, at den eksisterende samfundsmæssige opsparing for en stor dels vedkommende blev kanaliseret til områder uden for eksportsektoren, som obligationsmarkedet eller boligbyggeriet, mens der i udbyttedelingsforslaget lå en større fleksibilitet i investeringsmulighederne som følge af en opdeling i en række special- eller branchefonde, imellem hvilke den frie arbejderkapital kunne fordeles med forskellig vægt. Samme år som offentliggørelsen af Kampmanns forslag ned-sattes et nyt ØD-udvalg i LO-regi. Udvalgets afsluttende rapport, som udkom i 1970, blev rammesættende for Socialdemokratiets senere lovforslag om lønmodtagernes medejendomsret (LO u.å.). Rapporten beskæftigede sig med demokratisering, kapital- og formuespredning samt opsparingsforøgelse som sideordnede delelementer af ØD. Desuden behandlede rapporten den sammenhæng mellem løntilbageholdenhed og ØD, som skulle blive gennemgående i senere overenskomstforhandlinger, og gav i det hele taget startskuddet til en omfangsrig ØD-debat, der kulminerede i månederne op til lovforslagets fremsættelse med bl.a. et trepartsmøde om ØD på Marienborg (Due og Madsen, 2003; FDB).

ØD og de økonomiske balanceproblemer

Ved begyndelsen af 1973 tegnede de samfundsøkonomiske udsigter forholdsvis lyse.

Danmark tiltrådte EF, og oplevede kulminationen på den højkonjunktur, som landet, sammen med det øvrige Vesteuropa, havde befundet sig i siden slutningen af 1950'erne. Det følgende årti, 1960'erne, havde været én lang vækstperiode for dansk økonomi med ledsagende reallønsstigninger og trinvis arbejdstidsnedsættelser (Hansen, 1998). Denne tilstand var for så vidt samfundsgavnlig, men ikke helt uproblematisk set i et langfristet økonomisk perspektiv. Årsagerne hertil var flere (Asmussen, 2007; Christoffersen, 1999). For det første oparbejdedes der gennem perioden et betydeligt underskud på betalingsbalancen som følge af en akkumuleret gældsætning til udlandet med det formål at opretholde fuld beskæftigelse og et højt investeringsniveau. Hensigten bag denne politik var at stimulere og udbygge eksportsektoren i en sådan grad, at betalingsbalancen på længere sigt atter ville rette sig under påvirkning af et forbedret bytteforhold over for udlandet. For det andet gav den gunstige beskæftigelsessituation sig udslag i, at lønningerne voksede hurtigere end produktiviteten, hvilket forringede konkurrenceevnen og bidrog til en høj inflationsrate, der kombineret med dyrtidsreguleringen medførte en truende pris-lønspirale. For det tredje var den samfundsmæssige opsparing ikke tilstrækkelig stor set i relation til det påkrævede investeringsniveau, hvilket var det årsagsforhold, som i første omgang fremkaldte de store lånoptag i udlandet. Den offentlige opsparing var faktisk stigende op gennem 1960'erne, men udgifterne vedblev samtidig at vokse som følge af de ekspanderende velfærdsydelser og de hermed forbundne administrationsomkostninger. Dette havde sammen med indførelsen af moms i 1967 og kildeskatten i 1970 medført et stigende skattetryk, som bevirkede et fald i den private opsparing uden en tilsvarende nedgang i forbruget af især importvarer. For det fjerde optrådte der fra midten af 1960'erne en stagnation i de eksporttunge sektors

investeringsomfang. Dermed forværredes betingelserne for at 'producere' sig ud af den makroøkonomiske klemme gennem en forøgelse af kapitalapparatet, sådan som det ellers var intentionen med de udenlandske lånoptag. Alt dette betød, at prisniveauet og produktionen fortsatte stigningstakten, mens den private opsparings relative andel faldt til skade for investeringsbehovet i en række erhvervssektorer med det efterfølgende stagflationsregime som en tydelig konsekvens. Derfor anbefalede den økonomiske sagkundskab da også tydeligt, at man politisk fandt veje til at øge den privat opsparing (Det Økonomiske Råd, 1972).

Øget samfundsmæssig opsparing

Hos fagbevægelsen delte man den gunstige opfattelse af en forøget samfundsmæssig opsparing. I 1968 foreslog LO-formand Thomas Nielsen at lade hvert LO-medlem indbetale en dyrtidsportion til en fælles fond, som skulle investere i erhvervslivet (ABA 2408). Året efter foreslog han, at alle LO-medlemmer indbetalte 2 kr. til en ejendomsinvesteringsfond. At en investeringsfond i stor skala, som den der indgik i Socialdemokratiets ØD-forslag, kan ses som en udbygning af disse tankemodeller, gjorde LO-formanden klart i Industrirådets tidsskrift *Dansk Industri* i foråret 1972, hvor han argumenterede for LO's ØD-skitse:

"Sammen med en stadig opbygning af ATP-fonden vil Lønmodtagernes udbytte- og investeringsfond [sic!] være et uvurderligt gode for udbygningen af den danske industri – for forøgelse af produktionen og dermed for en fortsat stigende levestandard, ligesom det af samfundsøkonomiske årsager er nødvendigt for en større indenlandsk opsparing til industriens ekspansion" (Nielsen, 1972).

Hos arbejdsgiverorganisationerne havde man ligeledes en øget privat opsparing højt på dagsordenen (Due & Madsen, 2003, s. 68). Modsat hvad fagbevægelsen plæderede for, skulle det imidlertid ikke ske via en central fondsdannelse. Dels holdt man den markedsvenlige fane højt og modsatte sig generelt centraliseret kapitalstyring, dels fandt man, at det nuværende økonomiske system grundlæggende fungerede fint og kunne reformeres ved mindre ændringer i erhvervslovgivningen (Dansk Industri, 1972). Helt i denne ånd fremsatte Industrirådet og DA i 1972 hvert deres skitseforslag til indførelsen af en ØD-ordning (Dalgaard, 1995, s. 217; DA, 1960-1981). Forslagene byggede på deltagelsesfrivillighed og finansieredes for Industrirådets vedkommende ved at inddrage 3 % af momsen og for DA gennem medarbejderbetalte opsparingsindskud. Derudover udgav de to hovedorganisationer et fælles debatoplæg om ØD ud fra samme grundprincipper (DA & Industrirådet, 1972). Udspillet byggede på frivillige, medarbejderbetalte og fradragsberettigede opsparingsindskud i de enkelte virksomheder med det hovedformål at øge den samlede samfundsmæssige opsparing.

Også politisk var der fokus på at fremme opsparingen. I maj 1968 fik VKR-regeringen vedtaget en lov, som gav borgerne adgang til at indsætte penge på særlige opsparingskonti med henblik på at stimulere den private opsparing (Folketingsårbog, 1967-68, Til. C, s. 365f). Ligeledes gennemførtes i 1970 en reform af realkreditområdet med det delformål at øge boligejernes opsparing (Groes, 1975, s. 33). Den øgede opsparing var en del af VKR-regeringens samlede økonomiske politik, som skulle begrænse forbrug og prisstigninger, og var i modsætning til f.eks. indkomstpolicen et område, der nød bred opbakning blandt arbejdsmarkedets parter.

I slutningen af højkonjunkturperioden var der således en betydelig grad af konsensus mellem regeringen, LO og arbejdsgiverne om, at man gennem øget opsparing skulle investere sig ud af de økonomiske balanceproblemer. Dette fælles referencepunkt gjorde principielt en ØD-ordning spiselig for alle parter, om end det konkrete indhold ikke lod sig fastlægge i enighed.

Op til folketingsvalget i 1971, hvor Socialdemokratiet genvandt regeringsmagten, havde partiet fremlagt den økonomiske linje, man agtede at følge efter en eventuel regeringsdannelse (Socialdemokratiet, 1971). Denne politik havde tre grundpiller: For det første skulle industriens udbygning og eksportfremgang styrkes ved, at staten mere direkte gik ind som investor i erhvervslivet og via en tilpasning af det private kapitalmarked. For det andet skulle opsparingen øges ved at lempe finanspolitikken, stramme monopollovgivningen og indføre ØD for at tilvejebringe opsparede investeringsmidler gennem den centrale lønmodtagerfond. Endelig for det tredje ville partiet skabe betingelserne for, at arbejdskraft og kapital vandrede i retning af de erhvervssektorer, som bedst sikrede en forbedret betalingsbalance, i praksis altså en styrkelse af den eksportorienterede industri. Den sidste del af programmet blev umiddelbart efter regeringsdannelsen i efteråret 1971 omsat i konkret handling gennem oprettelsen af det såkaldte Kapitalmarkedsråd, som dog aldrig blev nogen succes (Økonomiministeriet, 1997). Makropolitisk pegede programmet til gengæld i retning af, hvad Socialdemokratiet sigtede mod med sit ØD-forslag.

ØD i Folketinget

ØD blev første gang debatteret i folketingsalen, da den socialdemokratiske regering i januar 1973 fremsatte lovforslag om indførelse af lønmodtagernes medejendomsret

(Folketingstidende, 1972-73, Til. A, sp. 4693f). Forslaget opererede med tre hovedformål: demokratisering af arbejdslivet, spredning af ejerskabet til samfundskapitalen og øget opsparing. Opfyldelsen af målene skulle ske ved, at arbejdsgivere indbetalte en årligt stigende procentdel af den samlede udbetalte lønsum til en fælles, men af fagbevægelsen domineret, fond kaldet Lønmodtagernes Investerings- og Udbyttefond. Af den kapital som opsamledes i fonden via arbejdsgiverindbetalte lønsumsbidrag, skulle en del genplaceres i større virksomheder som lønmodtagerejet aktie- eller lånekapital, mens resten gik i en pulje af frie investeringsmidler, som kunne spredes mere bredt i erhvervslivet. Hver lønmodtager blev som medejer af fonden udstyret med et personligt certifikat, der efter en fastsat periode kunne indløses for en værdi svarende til den pågældende certifikatholders andel. Loven indeholdt endvidere en revisionsparagraf, som bemyndigede arbejdsministeren til at ændre investeringsfondens finansieringsform, så den delvist kom til at hvile på virksomhedernes overskud frem for lønsummen alene.

Lovforslagets behandling gav anledning til en ophedet debat i folketingsalen, under hvilken især den borgerlige opposition fremdrog en række argumenter mod forslaget (Folketingstidende, 1972-73, sp. 3725f). Heraf angik hovedparten de forventede samfunds- og virksomhedsøkonomiske konsekvenser af ØD, mens demokratiseringsspørgsmålene fyldte mindre. Ét gennemgående kritikpunkt, som også havde været fremført af arbejdsgiverorganisationerne og flere fagøkonomer i den offentlige debat, gik på, at lønmodtagerne, modsat hvad fagbevægelsen typisk hævdede i sit informationsmateriale om ØD, ville skulle selvfinansiere de indbetalte fondsbidrag (DA, 1960-1981). Argumentet var, at enten ville de arbejdsgiverfinansierede lønsumsbidrag blive overvæltet på det generelle prisniveau, eller også ville lønstigningstakten

med tiden blive tilsvarende nedreguleret via overenskomstforhandlingerne. Skønt regeringen afviste denne påstand og påberåbte sig forventede produktivitetsstigninger med baggrund i fondens investeringer som løsenet, der friholdt lønmodtagerne for at bære omkostningerne ved ØD, svækkedes argumentationen af, at Det Økonomiske Råd i en dugfrisk vismandsrapport havde konkluderet, at ØD-ordningen sandsynligvis ville medføre en efterfølgende afdæmpning i de overenskomstmæssige lønstigninger (Det Økonomiske Råd, 1972, s. 41-42).

En anden gennemgående anke mod lovforslaget vedrørte opbygningen af lønmodtagerfonden i almindelighed og dens kapitalanbringelsesbestemmelser i særdeleshed. Oppositionen udlagde det som en skadelig tvangsanbringelse, at hovedparten af de indbetalte lønsumsbidrag for de største aktieselskabers vedkommende som udgangspunkt skulle genplaceres i virksomheden, hvad enten ledelsen ønskede det eller ej. Med kapitalanbringelsen fulgte stemmeret for de ansatte svarende til de indskudte aktivers størrelse, med de implikationer man frygtede, det kunne have for en virksomheds professionelle drift. For det andet pegede de borgerlige partier på risikoen for, at udenlandske virksomheder ville være tilbageholdende med at påbegynde en produktion i Danmark, hvis de underlagdes samme betingelser i ØD-forslaget som danske virksomheder – et skrækscenarie ved indgangen til optagelsen i EF. Fritog man omvendt udenlandsk ejede virksomheder for deltagelse i fonden, ville disse blive favoriseret på bekostning af deres danske konkurrenter, hvad der kunne virke konkurrenceforvridende. Til dette svarede arbejdsministeren under debatten, at han ikke troede, det ville blive et problem, uden dog at komme med nærmere argumenter for vurderingen. For det tredje udtrykte oppositionen bekymring ved udsigterne til magtperspektivet i lønmodtagerfonden. Etable-

ringen af Arbejdsmarkedets Tillægspension (ATP) i 1964, havde ligeledes været ledsaget af en omfattende debat om rammerne for kapitaldannelse på fondsniveau. ATP-loven indeholdt derfor forholdsvis klare regler for fondens investeringsbeføjelser (Folketingstidende, 1963-64, Til. A, sp. 581-82). For det fjerde anfægtede Venstre og Konservative forslagets angivelig indbyggede favorisering af store virksomheder gennem bestemmelserne om obligatorisk genplacering. Loven betød, at aktieselskaber med over 50 ansatte automatisk beholdt 2/3 af deres indbetalte lønsumsbidrag som lønmodtagerkapital, hvortil kom låneadgang til centralfondens midler i øvrigt, mens især virksomheder med mindre end 20 ansatte var underlagt væsentlige begrænsninger i deres muligheder for at opnå fondsmidler. SF bakkede principielt op om forslaget, men kunne ikke støtte den valgte model for finansiering og medbestemmelse.

På grund af modstanden mod lovforslaget, principielt og i dets fremsatte form, forblev det i udvalgsbehandling frem til folketingsåret udløb (Dalgaard, 1995, s. 222). Ved begyndelsen af det nye folketingsår genfremsatte regeringen forslaget i stort set uændret form. Lovforslaget nåede dog aldrig til 2. behandling inden udskrivelsen af det valg i november 1973, der som bekendt førte til en omkalfatring af partisammensætningen i Folketinget (Elklit & Pedersen, 2003). Herefter var det parlamentariske flertal med SF, som ellers havde kunnet sikre forslagets vedtagelse, forsvundet.

ØD som makroøkonomisk kriseløsningsredskab

Fra 1974 begyndte dansk økonomi at udvise tydelige tegn på strukturproblemer. Fra højkonjunkturperioden havde man arvet et akkumuleret opsparingsunderskud og et stadigt voksende minus på betalingsbalancen. Dertil føjede sig en overefterspørgsel i

boligsektoren og på offentlige ydelser samt en tocifret gennemsnitlig årlig inflationsstigningstakt. Tilsammen udgjorde disse forhold nogle alvorlige dybereliggende udfordringer, som fik et nyt udtryk, efter at oliekrisen slog igennem. Mens overefterspørgselsproblemet svandt som følge af den samfundsøkonomiske afmatning, voksede udlandsgælden fortsat gradvist og efter 1975 kraftigt. Økonomisk stagnation og vedvarende inflation gik herefter hånd i hånd.

I begyndelsen af 1974 udsendtes den anden af de såkaldte perspektivplan-redegørelser (PPII) (Perspektivplanredegørelse, 1972-1987, 1973. Redegørelsen, som var udarbejdet af en centraladministrativ styringsgruppe med en række underudvalg, havde til formål at undersøge de fremtidige tendenser og udviklingsmuligheder i dansk økonomi. Redegørelsen behandlede bl.a. investeringsbehov, kapitaldannelse og, som et redskab hertil, ØD. PPII – der byggede videre på den i 1971 udgivne PPI – baserede sig samtidig på en samfundsøkonomisk virkelighed, som ikke længere fandtes, idet den lagde højkonjunktursens økonomiske fremskrivninger til grund. I dette scenarie var det nødvendigt med enten skattestigninger eller en forøgelse af den private opsparingskvote for at fremskaffe den nødvendige investeringskapital til virksomhederne. Selv forholdt redegørelsen sig pessimistisk til begge alternativer, eftersom skatteniveauet i forvejen var højt, mens inflationsforventninger på 7-8 % ikke levned meget luft i den disponible indkomst til at øge den private opsparring. Konklusionen var, at hverken lønmodtagernes individuelle eller den offentlige opsparring kunne forventes at skabe dækning for erhvervslivets kapitalbehov. Redegørelsen vurderede til gengæld, at en ØD-ordning kunne få betydelig vægt efter en kort indkøringsperiode og medvirke til at skabe "en væsentlig forøgelse af den samlede

opsparing i det danske samfund" (Perspektivplanredegørelse 1972-1987, 1973, s. 387). Hos fagbevægelsen ønskede man at gøre aktivt brug af perspektivplanen i de fortsatte fremskud for ØD i offentligheden, bl.a. i erkendelse af at de samfundsøkonomiske aspekter ved initiativerne ikke havde stået tilstrækkeligt klart i de hidtidige oplysningskampagner over for befolkningen (ABA, 2411).

De samfundsøkonomiske delelementer af ØD var også genstand for en serie artikler i fagøkonomiske tidsskrifter omkring midten af 1970'erne (Brems, 1975; Nielsen, 1976; Rasmussen, 1976; Zeuthen, 1975). Fælles for bidragene var, at de grundlæggende forholdt sig positivt til indførelsen af ØD i én eller anden form som strukturpolitisk foranstaltning, men også at en sådan ordning måtte basere sig på overskudsdeling frem for lønsumsindbetalinger. Det skyldtes bl.a., at ressourceallokering og kapitalstyring mellem virksomhederne, ifølge økonomerne, ville fungere bedst under en OD-ordning, mens lønsumsfinansiering kunne skabe struktur-mæssige ubalancer mellem hhv. kapitalintensive og arbejdskraftintensive virksomheder. Flere af økonomerne pegede desuden på, at modellen med investeringskapital bundet i lønmodtagercertifikater ikke blot ville hæve opsparingsniveauet, men også have nogle hensigtsmæssige forbrugsdæmpende effekter. Skiftet fra ØD til OD, som behandles nedenfor, er i litteraturen især blevet tilskrevet en ændring i personsammensætningen hos fagbevægelsens og Socialdemokratiets ØD-udvalg (Due & Madsen, 2003, s. 82f). Politisk usikker som en ØD-reform tog sig ud efter jordskredsvalget, var det derudover ikke noget dårligt udgangspunkt for arbejdersiden, at den økonomiske sagkundskab generelt interesserede sig for, og i flere tilfælde decideret anbefalede, indførelsen af ØD i Danmark (Clausen, 2010, s. 50-55).

Fra ØD til OD

Den smalle venstregering som tiltrådte efter valget i december 1973, forsøgte at imødegå de økonomiske strukturproblemer gennem en serie af kriseforlig, der indebar en kombination af indkomstskattelettelser og offentlige besparelser (Olesen, 2017, s. 144f). Disse aftaler vakte stærk utilfredshed i fagbevægelsen, og førte til talrige demonstrationer, som kulminerede, da regeringen fremsatte en helhedsplan i november 1974, der forlængede de gældende overenskomster på arbejdsmarkedet og justerede dyrtidsreguleringen. Da planen ikke kunne samle flertal i Folketinget, udskrev regeringen valg. Resultatet blev, at den siddende venstregering erstattedes af en socialdemokratisk mindretalsregering.

Som optakt til valget udsendte Socialdemokratiet en helhedsplan som modsvar til venstregeringens. Heri berørte man spørgsmålet om indkomstpolitik som middel til at bremse prisstigningerne, og understregede, at et eventuelt politisk indgreb i overenskomstforhandlingerne måtte omfatte indførelsen af ØD som kompensation for løntilbageholdenhed (Socialdemokratiet, 1974). Fagbevægelsens ØD-bestræbelser var efter jordskredsvalget flyttet fra Folketinget til det kollektive aftalesystem. Alligevel var spørgsmålet stærkt politiseret, idet overenskomstforhandlingerne i både 1975, 1977 og 1979 blev afsluttet ved regeringsindgreb med ØD-kravet som en medvirkende årsag til forhandlingernes sammenbrud (Dalgaard, 1995, s. 242f). I den offentlige debat blev det ofte fremstillet som, at LO ville 'købe' ØD med løntilbageholdenhed som modydelse, og denne markedsretorik blev udsat for en del kritik på LO-kongressen i 1975, hvor flere fagforbund gik imod de omkostningstunge ØD-kampagner (LO, 1975; Toubøl & Gielfeldt, 2013). Alligevel var man i fagbevægelsen grundlæggende ikke af den opfattelse, at den økonomiske nedgang havde ændret på forudsætningerne for kravet om ØD. Midler og mål var fortsat de samme,

skønt den politiske og overenskomstmæssige kontekst unægtelig var forandret som følge af konjunkturomslaget og Socialdemokratiets parlamentariske svækkelse. Hvor ØD før, ud over opsparingshensynet, var udset til at sikre lønmodtagerne andel i de stigende formue- og kapitalgevinster under højkonjunkturen, udlagdes det nu af fagbevægelsen generelt som en kriseløsningsreform. Således udtrykt i et LO-notat fra 1977:

"Gennemførelsen af økonomisk demokrati gennem opbygning af en lønmodtagerejet fond, hvis midler er placeret i erhvervslivet og i så vid udstrækning som muligt i form af ansvarlig, risikovillig kapital, er den politiske og økonomiske forudsætning for at løse den meget alvorlige krise i Danmarks økonomi" (ABA, 2416).

I november 1977 nedsatte regeringen et udvalg med deltagelse af arbejdsmarkedets parter, som skulle udarbejde forslag til *"en begyndelse af gennemførelsen af principperne for lønmodtagernes medejendomsret"* (Bregm, 1986, s. 42). Udkommet blev en rapport om mulige 'LM-modeller', som lå færdig i efteråret 1978, så resultatet kunne anvendes i de forestående overenskomstforhandlinger (Lønmodtagernes medejendomsret, 1978). Baggrunden for betegnelsen 'LM' var, at DA havde betinget sig denne grundterminologi for at undgå enhver sammenstilling med ØD-lovforslaget fra 1973 (Due og Madsen, 2003, s. 80). Rapporten opererede med de velkendte bidragsmetoder for en fremtidig LM-ordning, nemlig lønsumsfinansiering og overskudsdeling. Hvor lønsumsberegningen hidtil havde været den mest fremtrædende i debatten, anførte rapporten, ligesom fagøkonomerne, at der kunne være *"en række uheldige bivirkninger"* ved denne indbetalingstype, som kunne *"motivere en øget interesse omkring overskudsdeling"* (LM, 1978, s. 23). Som eksempler på disse negative effekter nævntes konjunkturpolitiske

virksomheder samt ubalancen i hensynet til hhv. løntunge og kapitalintensive virksomheder. Modsat fremhævedes overskudsdelingens relative fordele i f.eks. en indkomstpolitisk sammenhæng, hvor bidragene, modsat lønsumsfinansiering, automatisk ville tilpasses erhvervslivets indtjeningsevne.

Samlet set kan der udledes tre relevante grundpointer af rapporten: Overgangen fra lønsumsbidrag til overskudsdeling cementeredes, som det realistiske kompromis. Der var en bred erkendelse af, også hos arbejdersiden, at de umiddelbare omkostninger i større eller mindre grad ville blive overvæltet på lønmodtagerne uanset finansieringsform. Og fronterne blev trukket skarpt op mellem fagbevægelsen og arbejdsgiverne i spørgsmålet om sammenhængen mellem indkomstpolitik og ØD som et middel til at løse struktur- og balanceproblemerne.

OD fremsættes i Folketinget

På baggrund af LM-rapporten samt et skitseforslag udarbejdet af LO's og Socialdemokratiets ØD-udvalg fremsatte regeringen i december 1979 et beslutningsforslag til indførelse af OD under titlen *medejendomsret og medbestemmelse* (Folketingstidende, 1979-80, Til. A, sp. 1865f). Med forslaget oprettedes en Lønmodtagernes Fælles Investerings- og Beskæftigelsesfond. I lighed med ØD-forslaget fra 1973 var fonden centraliseret, men dog lempet på to vigtige punkter. For det første kunne fonden suppleres med særlige virksomhedsfonde, hvor både ansatte og ejere på de enkelte virksomheder ønskede det. For det andet angav forslaget ikke præcist, hvordan fællesfondens ledelse skulle sammensættes i et forsøg på at imødegå kritikken om en magtcentralisering hos LO-toppen. Alligevel var det særligt disse to elementer i beslutningsforslaget, som blev angrebet under behandlingen i Folketinget (Folketingstidende, 1979-80, sp. 1742f). Modargumenterne fra

Venstre og Konservative var igen risikoen for kapitalflugt og den centrale fonds forventede investeringspolitik. Som delvis nye kritikpunkter i forhold til ØD-debatten var, at fondsledelsen potentielt kunne subsidiere uproduktive arbejdspladser for at fastholde beskæftigelsen, samt at ordningen kunne udvikle sig til at sætte aftalemodellen på arbejdsmarkedet ud af spil, hvis lønmodtagernes hele eller delvise overtagelse af en virksomhed betød, at fagbevægelsen kom i en position, hvor den i rollen som repræsentant for såvel arbejdsgiver som arbejdstager skulle forhandle med sig selv. De to venstrefløjspartier, SF og VS, tog afstand fra forslaget ud fra det overordnede synspunkt, at det ikke var vidtgående og decentralt nok.

I tilknytning til OD-forslaget fremsatte regeringen et lovforslag om oprettelse af en Lønmodtagernes Dyrtidsfond (LD). Som en del af augustforliget i 1976 havde Folketinget vedtaget at alle overskydende dyrtidsportioner ud over en enkelt halvårligt, skulle indefrysnes med henblik på at dæmpe prisstigningstakten gennem en sænkning af reallønsniveauet (Hansen, 1998, s. 78). De tilbageholdte portioner skulle indbetales af staten til ATP. Det var disse indefrosne pensionsmidler, LD nu skulle administrere gennem en aktiv investeringspolitik.

Behandlingen af lovforslaget om LD var præget af de modsatrettede syn på indkomstpolitikken. De borgerlige partier var generelt enige med regeringen i, at der skulle føres indkomstpolitik for at rette op på betalingsbalance og konkurrenceevne, og at indefrysningen af dyrtidsportionerne derfor havde været nødvendig. Uenigheden tegnede sig i spørgsmålet om, hvordan de tilbageholdte midler skulle forvaltes. Venstre betragtede forslaget som et skridt nærmere en centralstyring af erhvervslivet, mens Fremskridtspartiet kædede dyrtidsfonden sammen med Kapitalmarkedsrådet, som begge partier mente, var udtryk for Socialdemokratiets ambitioner

om en stor kapitalkoncentration, der kunne styres på fagbevægelsens præmisser, og som udgjorde begyndelsen til en omfattende ØD-reform (Folketingstidende, 1979-80, sp. 1694f).

På grund af den stærke modstand mod OD-forslaget blandt Folketingets partier, frafaldt den socialdemokratiske regering under udvalgsbehandlingen denne del af det samlede lovkompleks. Til gengæld vedtoges loven om LD i en opstrammet udgave samt to love, som demokratiserede virksomhedsbestyrelser (Dalgaard, 1995, s. 245-46). Oprettelsen af LD var dog et meget lille plaster på såret over, at den obligatoriske OD-ordning ikke var blevet vedtaget (Due og Madsen, 2003).

OD og pensionsspørgsmålet

I november 1981 blev der udskrevet folketingsvalg med pensionskassernes investeringsbeføjelser som et valgtema med klare forbindelseslinjer til indkomstpolitikken og ØD/OD-diskussionen. Under valgkampen foreslog regeringen, at en række kapitalfonde og pengeinstitutter, herunder den netop etablerede LD, ved lov skulle forpligtes til at investere op til 50 % af deres kapital i lavrenteobligationer og aktier som investeringsmidler i det produktive erhvervsliv. Denne udmelding blev af de borgerlige partier udlagt som endnu et forsøg på at snige ØD ind ad bagdøren (Villaume, 2005, s. 263-64). Som alternativ til den socialdemokratiske investeringspolitik opstillede Venstre og Konservative "*Helhedsplan 82*", som indeholdt besparelser på de offentlige budgetter og skattelettelser for erhvervslivet. Valget gav Socialdemokratiet en markant tilbagegang i mandater, og senere på året dannedes den borgerlige firkløverregering. Op gennem 1980'erne skete der en tiltagende decentralisering af overenskomstforhandlingerne, som i samspil med formandskiftet i LO i 1982 fuldendte overgangen fra projektet med én

central ØD-fond, til et system med flere tværgående pensionskasser som kunne investere i erhvervslivet (Due og Madsen, 2003). Denne model afmonterede efterhånden ØD-modstanden hos den borgerlige regering, der begyndte at se pensionsordningerne som et middel mod de store stigninger i det nominelle lønningsniveau samt et makroøkonomisk værktøj til at skabe større privat opsparing.

Forslag til medejendomsret og medbestemmelse 1986-87

Det gradvise skifte hos LO fra ØD til arbejdsmarkedspensioner som et dominerende indsatsområde betød ikke, at OD-projektet var politisk begravet. I april 1986 behandlede Folketinget to beslutningsforslag om indførelse af obligatorisk OD fremsat af hhv. Socialdemokratiet og Det Radikale Venstre. Hensigten med det socialdemokratiske forslag var "*at øge den private opsparing herhjemme og at give lønmodtagerne en reel medejendomsret til de overskud og den stigning i virksomhedernes indre værdier, som de ved deres arbejde og løntilbageholdenhed har været med til at skabe*" (Folketingstidende, 1985-86, sp. 4770). Forslaget motiveredes især med, at det internationale økonomiske opsving siden begyndelsen af 1980'erne havde sænket lønkvoten og afstedkommet en forskydning af den økonomiske magt i samfundet, som ikke gav lønmodtagerne tilstrækkelig andel i den voksende virksomhedsprofit. I modsætning til situationen i 1973 og 1979 var den siddende regering ikke hovedsageligt optaget af at sikre beskæftigelsen, men fokuserede især på inflationsniveauet og konkurrenceevnen (Olesen, 2018, s. 48f). Ledigheden lå i første halvdel af 1980'erne omkring 10 %, og det var derfor et erklæret mål med beslutningsforslaget at sikre en bedre beskæftigelse (Asmussen, 2007, s. 38; Folketingstidende, 1985-86, Til. A, sp. 2927). Forslaget indebar oprettelsen af en række virksomheds- og amtsfonde i stedet

for den centrale lønmodtagerfond. Samtidig blev der lagt vægt på, at den fremkomne investeringskapital skulle tage *"vidtgående hensyn til de ansattes behov for uddannelse og kreative arbejdsopgaver"*, samt sikre *"høj specialisering og nyinvesteringer, produktfornyelse, forskning og udvikling inden for de nye vækstområder"* (Folketingstidende, 1985-86, Til. A, sp. 2929).

Behandlingen af de to beslutningsforslag i Folketinget udviklede sig på ny til en debat for og imod en central lønmodtagerfond. Efter udvalgsbehandlingen afgav Socialdemokratiet, SF og De Radikale en flertalsudtalelse, som tilkendegav en principiel tilslutning til en fremtidig obligatorisk OD-reform, der skulle ændre ejendomsretten, føre til reel medbestemmelse samt øge opsparring og investeringer (Folketingstidende, 1985-86, Til. B, sp. 2407f). Enigheden forplumredes imidlertid af to ledsagende mindretalsudtalelser, hvori De Radikale bekendte sig til den individuelle ejendomsret, mens SF understregede betydningen af fælles fondsdannelser.

Med udsigten til et alternativt flertal for en obligatorisk OD-ordning begyndte regeringen at arbejde på lovforslag, som skulle fremme frivillig overskudsdeling i virksomhederne. Samtidig forsøgte DA at komme oppositionen i forkøbet ved at opfordre sine medlemmer til at indgå *"frivillige OD-ordninger i tusindvis"* (Lardell, 1986). Samme ræsonnement gjorde regeringen sig i parlamentarisk henseende: Jo mere lovgivningen fremmede etablering af frivillige ordninger, desto mere blev truslen om obligatorisk OD neutraliseret (Dalgaard, 1995, s. 249-250).

Det Radikale Venstre indgik i foråret 1987 en delaftale med regeringen om en frivillig OD-ordning. Samme år gennemførte regeringen et politisk forlig med Socialdemokratiet om en lovgivningsmæssig lempelse af investeringsbeføjelserne for ATP og LD. Forliget var betydningsfuldt i den forstand, at også fremtidige pensionsfonde kunne have begrundede forventninger om sam-

me frihedsgrader (Due og Madsen, 2003, s. 144). Gennembruddet for denne type af arbejdsmarkedspensioner kom dog først i begyndelsen af 1990'erne.

Konklusion

ØD udsprang historisk af fagbevægelsens bestræbelser for at demokratisere arbejdslivet, og der går en lige linje fra 1960'ernes diskussioner om ID til LO's og Socialdemokratiets ØD-forslag i 1973 og de senere forslag om OD i 1979 og 1986. Artiklen har argumenteret for, at ØD i litteraturen overvejende er blevet behandlet i dette demokratiseringsperspektiv, mens den samfundsøkonomiske forståelsesramme, som også må tilskrives stor betydning, har været væsentligt svagere betonet.

De borgerlige partier og arbejdsgiverorganisationerne fremsatte en række økonomisk begrundede argumenter mod ØD og OD. De vedrørte især den centrale fondsdannelse, som man mente, ville skabe en u hensigtsmæssig magtkoncentration hos fagbevægelsen, forværre opsparringstiløjeligheden og føre til fejlinvesteringer. I stedet foresloges individuelle ordninger baseret på frivillighed og fleksibilitet. Efter jordskredsvalget i 1973 forsvandt udsigterne til at få ØD gennemført parlamentarisk, og med oliekrisens gennemslag umiddelbart derefter, var også den overenskomstmæssige aftalevej besværliggjort som følge af arbejdersidens svækkede forhandlingsposition. Med konjunkturomslaget ændredes motiveringen for indførelsen af ØD generelt fra at være et krav om kapitalspredning og medejendomsret til at blive en kriseløsningsreform. Socialdemokratiet opgav dog ikke ØD-tanken, og fremsatte i 1979 og 1986 forslag til indførelse af OD. Ved at gå fra lønsumsbidrag til overskudsdeling kom man på linje med anbefalinger fra den økonomiske sagkundskab, hvad der dog ikke rakte til at få OD vedtaget i Folketinget. ØD-debatten efterlod imidlertid et andet

markant aftryk på det økonomiske system. I 1979 grundlagdes LD med det formål at forvalte de indkomstpolitisk indefrosne dyrtidsportioner. 1990'ernes system med mange tværgående arbejdsmarkedspensionskasser afløste ØD som fagbevægelsens hovedpro-

jekt. Debatten om ØD oplevede et sidste toppunkt i forbindelse med Socialdemokratiets beslutningsforslag til medejendomsret og medbestemmelse i 1986. Herefter svandt kravet om ØD ind efter et udviklingsforløb over knap to årtier.

REFERENCER

- Andersen, O. M. (1965). "Det industrielle demokrati". I M. Camre (red.), *Forud for fremtiden*: Forlaget Fremad.
- Arbejdermuseets Bibliotek og Arkiv (ABA). Arkivkasse 2408, 2411 og 2416. Mødereferater m.v.
- Asmussen, B. (2007). *Drivkræfterne bag den økonomiske politik 1974-1994*: Aalborg Universitet.
- Bregm, K. (1986). *ØD/OD – 80'ernes reform? Socialdemokratiets og fagbevægelsens ØD-strategi belyst ved interview med en række nøglepersoner*: Forlaget Samfundsøkonomi og Planlægning.
- Brems, H. (1975). "Økonomisk demokrati", *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, 113, 217-228.
- Christoffersen, H. (1999). *Danmarks økonomiske historie – efter 1960*: Systime.
- Clausen, T. (2010). *Fra ØD til OD og ud – En politisk og økonomisk analyse af debatten om økonomisk demokrati mellem 1969 og 1987* [Upubliceret kandidatspeciale]. Københavns Universitet.
- Dalgaard, N. (1995). *Ved demokratiets grænse – demokratisering af arbejdslivet i Danmark 1919-1994*: SFAH.
- Dansk Arbejdsgiverforening [DA]. Sager vedr. økonomisk demokrati (1960-1981): Rigsarkivet.
- Dansk Industri (1972). "ØD/Økonomisk Demokrati", *Dansk Industri*, 12.
- Det Økonomiske Råd (1972). *Økonomisk demokrati i samfundsøkonomisk belysning*, Statens Trykningskontor.
- Due J., & J. S. Madsen (2003). *Fra magtkamp til konsensus – Arbejdsmarkedspensionerne og den danske model*: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
- Eklund, A. (1998). "LO 1960-1980". I H. Grelle (red.), *I takt med tiden – LOs historie 1960-1997* (s. 14-95). København: Forlaget Fremad.
- Elklit, J., & Pedersen, M. N. (2003). "Decembervalget 1973: 30 år efter", *Politica*, 35(4), 365-376. FDB: Materiale vedr. "Den Frivillige Kæde" (1965-1975) 875: 1965 – 1966 m.m. Rigsarkivet.
- Finansministeriet (2020). *Økonomisk Redegørelse. December 2020. Folketingstidende*, diverse årgange.
- Groes, N. (1975). "Institutioner på det danske realkreditmarked". I N. Groes (red.), *Kapital og produktion* (s. 25-48), Akademisk Forlag.
- Hansen, B. (1966). *Arbejdslivets demokratisering*, Arbejdernes Oplysningsforbund i Danmark.
- Hækkerup, H. (1972). "Økonomisk styring og kapitalmarkedet", *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, 52-63.
- Hvid, H., Møller, J. L., & Ajslev, J. (2020). *Demokratisering af arbejdet. En folkestyret hverdag*: Frydendal.
- Hækkerup, P. (1972). "Økonomisk styring og kapitalmarkedet", *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, 110, 52-63.
- Kampmann, V. (1969). *Økonomisk demokrati – lovfæstet udbyttedeling mellem arbejde og kapital*, Dansk Smede- og Maskinarbejderforbund.
- Knudsen, H. (2000). Demokrati på arbejdspladsen – hvorfra og hvorhen? *Tidsskrift for Arbejdsliv*, 2(3), 69-85. <https://doi.org/10.7146/tfa.v2i3.108310>
- Lardell, Sv. A. (1986). "DA til medlemmer: Lav OD-ordninger", *Politiken* d. 6/8, 1. sektion, 2.
- LO (1968). *Betænkning om demokrati på arbejdspladsen*, København.
- LO (u. å.) [1971]: *Økonomisk demokrati*, København.
- LO (1975): *LO-kongressen 1975*, København.

- Lønmodtagernes Medejendomsret* (1978). Rapport fra udvalget om lønmodtagernes medejendomsret.
- Mikkelsen, F. (2011). "Demokrati i arbejdslivet set i et historisk-sociologisk perspektiv", *Arbejderhistorie*, 3, 81-99.
- Nielsen, N. C. (1976). „Om økonomisk demokrati gennem udbyttedeling og fondsdannelser“, *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, 114, 424-440.
- Nielsen, T. (1972). "Ja til industriindtjening – Nej til større indkomstkævhed", *Dansk Industri*, 1.
- Olesen, N. W. (2018). *De danske ministerier 1972-1993 II. Poul Schlüters Tid*: Gads Forlag.
- Olesen, T. B. (2017). *De danske ministerier 1972-1993. I, Anker Jørgensens Tid*: Gads Forlag.
- Perspektivplanredegørelse 1972-1987* (1973), København.
- Piketty, T. (2014). *Kapitalen i det 21. århundrede*: Gyldendal.
- Rasmussen, H. K. (1976). "Økonomisk demokrati og den danske industrisektor", *Økonomi og Politik*, 2.
- Rasmussen, S. H., & Nielsen, N. K. (2003). *Strid om demokratiet – artikler fra en dansk debat 1945-46*: Aarhus Universitetsforlag.
- Socialdemokratiet (1945). *Fremtidens Danmark*, Socialdemokratiet.
- Socialdemokratiet (1971). *4-års program: Politik er at handle efter en fornuftig plan*, Socialdemokratiet.
- Socialdemokratiet (1974). *Socialdemokraternes Helhedsplan*, Socialdemokratiet.
- Toubøl, J., & J. K. Gielfeldt (2013). "Den fejlslagne kampagne for økonomisk demokrati som faktor i Arbejderbevægelsens politiske udvikling", *Arbejderhistorie*, 3, 46-67.
- Udbyttedelingsnævnet (1969). *Sådan gøres det – udbyttedeling i praksis*. Udbyttedelingsnævnet.
- Villaume, P. (2005). *Lavvækst og frontdannelser*: Nordisk Forlag og Politikens Forlag.
- Zeuthen, H. E. (1975). "Økonomiske konsekvenser af ØD", *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, 113, 3-21.
- Økonomiministeriet (1997). *Økonomiministeriet i 50 år, 1947-1997*, Økonomiministeriet.

Thomas Clausen, ph.d., fuldmægtig, ekstern lektor
 Danmarks Institut for Pædagogik og Uddannelse (DPU), Aarhus Universitet
 e-mail: thc@edu.au.dk

NOTER

1. Hovedparten af arkivmaterialet til artiklen er hentet hos Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv. Konkret drejer det sig om mødereferater, avisudklip og interne notater fra LO. Desuden er arkivalier om ØD-sagen fra flere forskellige arbejdsgiverorganisationer blevet inddraget i undersøgelsen. Dette arkivmateriale opbevares i Rigsarkivet.